

**BOG'DORCHILIK TERMINLARINING IKKI TILLI LUG'ATLARDA
BERILISHI: AKTIV VA PASSIV LUG'ATLAR MIKROSTRUKTURASI (O'ZBEK
VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)**

Diyarov Akmal To'lqin o'g'li

*Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. *Maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi bog'dorchilik terminlarining ikki tilli tarjima lug'atlarida berilishi masalalari tahlil qilinadi. Izohli lug'atlardagi bog'dorchilik terminlarining miqdoriy dinamikasi, aktiv va passiv tarjima lug'atlarining farqi, lug'at makro- va mikrostrukturasini shakllantirish tamoyillari yoritiladi. Ko'p ma'noli va metaforik ma'noli terminlarning (blossom, bud, root, soil, harvest) lug'atda berilishi, terminlar ishtirokidagi iboralar va korpus misollarining o'rni asoslanadi. Bog'dorchilik terminlarining lug'at maqolasi uchun namunaviy mikrostruktura taklif etiladi.*

Kalit so'zlar: *bog'dorchilik terminlari, ikki tilli lug'at, aktiv lug'at, passiv lug'at, makrostruktura, mikrostruktura, ekvivalent, korpus, o'zbek tili, ingliz tili.*

Xorijiy tillarni o'rgatish, ilmiy adabiyotlarni tarjima qilish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish sharoitida sohasiy ikki tilli lug'atlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Bog'dorchilik sohasi bu jihatdan alohida o'rin tutadi: o'zbek mevalilik va uzumchilik mahsulotlari tashqi bozorga chiqmoqda, ilmiy aloqalar kengaymoqda, natijada ingliz va o'zbek tillaridagi terminlarning aniq muqobillarini bilish amaliy ehtiyojga aylanmoqda. Shunga qaramay, bog'dorchilik terminlarining ikki tilli lug'atda berilishi tizimli ravishda o'rganilmagan, bu soha terminlari umumiy qishloq xo'jaligi leksikasi tarkibida tarqoq holda uchraydi. Maqolaning maqsadi – bog'dorchilik terminlarining o'zbek va ingliz tillarida tarjima lug'atlarida berilishi tamoyillarini asoslash va lug'at maqolasining namunaviy mikrostrukturasini taklif etishdir. Tahlil muallifning dissertatsiya tadqiqoti materiallariga tayanadi (Diyarov, 2026).

O'zbek leksikografiyasida bog'dorchilik terminlarining o'rni haqida avval izohli lug'atlardagi holatni ko'rib chiqish zarur. *O'zbek tilining izohli lug'atida* bu soha leksikasi *bog'*. pometasi bilan ajratilgan. Lug'atning 2, 5 va 6 jildli nashrlarida bog'dorchilik terminlari soni mos ravishda 125, 298 va 326 tani tashkil etadi. Oxirgi nashrdagi 326 termin mavzuviy jihatdan mevalilik (53), sabzavotchilik (61), gulchilik (60), ko'chatchilik (43), manzarali bog'dorchilik (55) va soha jarayonlariga oid (54) guruhlariga bo'linadi, so'z turkumi bo'yicha esa fe'llar eng ko'p (170), undan keyin otlar (126) va sifatlar (30) keladi. Bu ko'rsatkichlar soha leksikasining lug'atlarda izchil kengayib borganini, shuningdek, jarayon-harakat nomlarining salmog'i yuqori ekanini ko'rsatadi. Biroq bog'dorchilikka bag'ishlangan alohida izohli yoki tarjima lug'ati hozircha yaratilmagan, bog'dorchilik terminlari esa umumiy qishloq

“DUNYO TA'LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG'OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Oktyabr, 2026-yil

xo'jaligi atamaları lug'ati (Abdualimov, 2023) va umumiy izohli lug'atlar tarkibida beriladi. Ingliz-o'zbek va o'zbek-ingliz yo'nalishidagi maxsus resurslarning yetishmasligi tarjimonlar va til o'rganuvchilar uchun muammo tug'dirmoqda. Raqamli vositalarning keng tarqalishi bu muammoni yanada dolzarb qiladi: sun'iy intellekt tizimlari ko'pincha o'zbek tilidagi sohaviy matnlarni ingliz tilidagi mazmun orqali uzatadi va ilmiy aniqlikni buzishi mumkin, shu sababli ishonchli sohaviy lug'atlar zarur.

Ikki tilli lug'at tuzishda birinchi navbatda uning foydalanuvchisi va vazifasi aniqlanadi. Passiv lug'at xorijiy tildagi matnni tushunishga, aktiv lug'at esa xorijiy tilda matn yaratishga mo'ljallanadi (Durkin, 2016; Atkins va Rundell, 2008). Bu farq lug'at maqolasining tuzilishini belgilaydi. Passiv lug'atda terminning barcha ma'nolari keng qamrovli izohlanishi, aktiv lug'atda esa kontekstga mos funksional ekvivalentlar, uslubiy belgilar va birikish xususiyatlari batafsil berilishi kerak. Ikki yo'nalishli lug'at har ikki til egalariga bir xil samara bermaydi, chunki ona tili egasi va chet tili o'rganuvchisi turli ma'lumotga muhtoj bo'ladi. Shu sababli bog'dorchilik terminlari lug'atini aniq bir foydalanuvchi guruhi uchun, avvalo inglizxon va o'zbekxon foydalanuvchilarning ehtiyojini ajratib, tuzish maqsadga muvofiq.

Lug'atning makrostrukturasi, ya'ni so'zlik va lemmalarning joylashuvi uchun alifbo tartibi eng universal va foydalanuvchiga qulay usul sifatida tavsiya etiladi. Bog'dorchilik terminlarini tematik guruhlar bo'yicha joylashtirish ham mumkin, lekin bunday tartib kerakli so'zni topishni qiyinlashtiradi. Shuning uchun asosiy lug'at alifbo tartibida, mavzuvii tasnif esa pometalar va qo'shimcha tematik indeks orqali berilishi lozim. Xalqaro terminografik an'anaga tayanib, terminlarni uch katta guruhga ajratish taklif etiladi: meva va daraxtlarga oid terminlar [tr], agrotexnik jarayonlarga oid terminlar [agr] hamda iqlim va o'sish sharoitlariga oid terminlar [clim.]. Bunday pometalar ko'p ma'noli so'zning bog'dorchilik ma'nosini umumiy ma'nodan ajratib ko'rsatadi.

Lug'at maqolasining mikrostrukturasi uning vazifasiga muvofiq tanlanadi. Dissertatsiya tadqiqotida bog'dorchilik terminlari uchun quyidagi izchillik taklif etilgan: tayanch so'z, talaffuzi, so'z turkumi, infleksiya, grammatik xususiyatlari, uslubiy qatlami, izohi va misollar. Etimologiya mikrostrukturaga kiritilmaydi, chunki maqsad kommunikativ vazifani bajaruvchi sinxron lug'at yaratish, lemmalarning tarixi esa foydalanuvchiga zarur emas. Passiv va aktiv lug'atlarda bu elementlarning mazmuni farqlanadi:

Element	Passiv lug'at	Aktiv lug'at
Lemma	manba tildagi termin	manba tildagi termin
Talaffuz	berilmaydi	ekvivalentning talaffuzi (ingliz so'zlari uchun xalqaro fonetik alifbo)

“DUNYO TA'LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG'OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Oktyabr, 2026-yil

Element	Passiv lug'at	Aktiv lug'at
So'z turkumi	omonimiyani ajratish uchun lemma turkumi	ekvivalentning turkumi
Grammatik xususiyatlar	faqat qoidadan chetga chiquvchi holatlar	ekvivalentning sintaktik birikishi
Uslubiy belgi	rasmiy, norasmiy, betaraf	rasmiy, norasmiy, betaraf
Izoh va ma'no	terminning barcha ma'nolari keng izohlanadi	kontekstual-funksional ekvivalentlar beriladi
Misollar	tushunishga yordam beruvchi	ekvivalent ishtirokidagi, korpusdan olingan
Iboralar	ma'nosi lo'nda izohlanadi	maqbul ekvivalenti beriladi
Etimologiya	berilmaydi	berilmaydi

Uslubiy belgilar uchun *fml* (rasmiy), *infml* (norasmiy) va *neu* (betaraf) shartli belgilari, norasmiy leksikaning qo'llanish darajasini ko'rsatish uchun esa bitta yoki ikkita yulduzcha tavsiya etiladi. Grammatik ma'lumot uchun [noun], [verb], [adj/adv] va [phrase] belgilaridan foydalanish mumkin. Bunday standartlashtirilgan belgilar lug'atni ixcham qiladi va foydalanuvchini ortiqcha ma'lumot bilan chalg'itmaydi.

Bog'dorchilik terminlari uchun eng murakkab masala ko'p ma'nolilik va metaforik ko'chishlarni berishdir. Ingliz tilida *blossom*, *bud*, *root*, *soil*, *harvest* kabi so'zlar tayanch bog'dorchilik ma'nosi bilan birga keng tarqalgan ko'chma ma'nolarga ega. Masalan, *blossom* otida "daraxtda meva paydo bo'lishidan oldin ochiladigan gul" ma'nosi tayanch, *blossom* fe'lida "rivojlanmoq, jozibali holatga kelmoq" ma'nosi hosila hisoblanadi; *root* "o'simlik ildizi" ma'nosidan "sabab, kelib chiqish" ma'nosiga, *soil* "tuproq" ma'nosidan "rivojlanish uchun muhit" ma'nosiga o'tadi. Ma'nolarni lug'atda joylashtirishning bir necha usuli mavjud: chastota bo'yicha, tayanch ma'nodan uzoqlashish darajasi bo'yicha va tarixiy ketma-ketlik bo'yicha. Aktiv tarjima lug'ati uchun real nutqdagi dolzarbligi sababli chastotaga asoslangan tartib maqbul. Bunday tartibda eng keng qo'llaniladigan ma'no birinchi, kam uchraydigan ma'no oxirida keladi, foydalanuvchi esa kerakli ma'noni topgach, qolganini ko'rib o'tirmaydi. Tayanch ma'no va undan hosil bo'lgan metaforik ma'nolarni turli raqam yoki harf belgilari bilan ajratib berish ham tavsiya etiladi. Terminologik lug'atda esa dastlab sohaviy ta'rif beriladi, ko'chma ma'nolar umumiy izohli lug'atlarga mos qo'shimcha izoh sifatida kiritiladi.

Turg'un birikmalar va iboralar bog'dorchilik terminlarining lug'atda berilishidagi alohida masaladir, chunki ularning ma'nosi komponentlar ma'nosidan to'g'ridan-to'g'ri anglashilmaydi. Masalan, *take root* – ildiz otmoq, o'rnamoq; *nip in the bud* – kurtakdayoq

yo'q qilmoq, boshlanishida to'xtatmoq; *grassroots movement* – xalq harakati; *fertile soil for something* – biror narsa uchun unumdor muhit; *reap the harvest of something* – biror narsaning natijasini ko'rmoq. O'zbek tilida ham *olma* so'zi ishtirokida *Oltmishingda olma eksang, yetmishingda yemishin yersan* kabi maqollar mavjud bo'lib, ular tarjimada alohida e'tibor talab qiladi. Iboralarni lug'atga kiritishda uch bosqichli yondashuv tavsiya etiladi: avval ikki tildagi iboralar semantik maydonlarga ajratiladi, so'ngra yaqin ekvivalentlar komponentlar bo'yicha emas, balki mutanosib metaforik yoki ramziy ma'no bo'yicha aniqlanadi, nihoyat ularning kombinatorik xususiyatlari tekshirilib, haqiqiy o'zaro almashtiriladigan ekvivalentlar tanlanadi.

Aktiv lug'at uchun ekvivalent masalasi muhimroq. Bir so'zli lug'aviy tarjima ko'pincha yetarli bo'lmaydi, chunki so'z real nutqda boshqa so'zlar bilan birga ishlatiladi. Masalan, o'zbekcha *gullamoq* fe'li uchun ingliz tilida *to flourish, to develop, to succeed* ekvivalentlari mumkin, ammo *develop* va *succeed* so'zlari bog'dorchilik termini emas, ular jarayonga nisbatan qo'llanadi; *blossom* esa ham sohaviy, ham ko'chma ma'noda mos keladi. Shu sababli lug'atda ekvivalentning uslubiy qo'llanishi va birikish qolipi ham ko'rsatilishi kerak. Talaffuz masalasi ham alohida: o'zbek tilidagi *o'* va *g'* tovushlari ingliz fonologik tizimida yo'q, urg'u esa o'zbek tilida ko'pincha oxirgi bo'g'inga tushadi, ingliz tilida bunday emas. Shuning uchun foydalanish yo'riqnomasida ikki tilning fonetik tizimi izohlanishi, ingliz ekvivalentlari uchun esa xalqaro fonetik transkripsiya berilishi maqsadga muvofiq.

Misollar masalasida zamonaviy leksikografiya real nutqdan olingan misollarni afzal ko'radi, chunki qo'lbola misollar ko'pincha tabiiy bo'lmaydi. Bu esa o'zbek va ingliz tillari bog'dorchilik matnlari parallel korpusini yaratish zaruratini keltirib chiqaradi. Bunday korpus ekvivalentlarni aniqlash, ma'nolarning chastotasini belgilash, kollokatsiyalarni topish va misollarni tanlashda asosiy manba bo'ladi. Dissertatsiya doirasida 1000 dan ortiq leksemani qamrab olgan o'zbekcha-inglizcha va inglizcha-o'zbekcha elektron tematik lug'at yaratilgan, kelgusida uni korpus ma'lumotlari bilan boyitish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, bog'dorchilik terminlarining ikki tilli lug'atda berilishi aniq foydalanuvchi guruhiga va lug'at vazifasiga (aktiv yoki passiv) moslashtirilishi kerak. Alifbo tartibidagi makrostruktura, [tr], [agr], [clim.] pometalari, chastotaga asoslangan ma'no tartibi, iboralarining alohida berilishi va korpus misollari bu sohada sifatli lug'at yaratishning asosiy shartlaridir. Taklif etilgan mikrostruktura boshqa sohaviy lug'atlarni tuzishda ham qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdualimov E. *Qishloq xo'jaligiga oid atamalarining izohli lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston, 2023.

2. Atkins B. T. S., Rundell M. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
3. Diyarov A. T. *O'zbek va ingliz tillaridagi bog'dorchilik terminlarining semantikasi, o'zaro tarjimasi va lug'atlarda berilishi*: filol. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. Andijon: Andijon davlat chet tillari instituti, 2026.
4. Durkin P. (ed.) *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
5. Heming Y., Jing P. *Bilingual Lexicography from a Communicative Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, 2007.
6. Svensén B. *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
7. Wright S. E., Budin G. (eds.) *Handbook of Terminology Management*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins, 1997.
8. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. 6 jildlik. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.